

PRZEMYSŁAW JĘDRZEJEWSKI, *Komisje porządkowe cywilno-wojskowe województwa krakowskiego w dobie Sejmu Wielkiego (1790-1792)*, Kraków: Wydawnictwo Księgarnia Akademicka 2024, ss. 350

DOI: <https://doi.org/10.18290/rnp25354.9>

Rodzimy rynek wydawnictw naukowych w 2024 roku wzbogacił się o kilka pozycji monograficznych zasługujących na szczególną uwagę. Do takich z pewnością należy recenzowana książka, która wyszła spod ręki związanego z Krakowem badacza historii administracji Przemysława Jędrzejewskiego. Dzieło to w sposób znaczący uzupełnia dotychczasowy stan badań nad instytucjami administracji terenowej w dobie Sejmu Wielkiego, będąc kontynuacją dociekań naukowych Autora i ukoronowaniem jego wieloletniej pracy badawczej w tym obszarze¹.

Praca składa się z wykazu skrótów, wstępu i czterech rozdziałów (*Sejm Wielki i ustanowienie komisji porządkowych cywilno-wojskowych województwa krakowskiego; Wojsko koronne w krakowskiej administracji terenowej; Sądownictwo i działalność krakowskich władz terytorialnych w zakresie kompetencji policyjnych; Kontrola komisji porządkowych cywilno-wojskowych nad gospodarką województwa krakowskiego*). Każdy z rozdziałów został podzielony na jednostki redakcyjne drugiego stopnia (podrozdziały) w liczbie od trzech do pięciu. Całość dzieła zamyka liczące trzy strony syntetyczne zakończenie. Na końcu dołączono sześć aneksów oraz spis map liczący osiem pozycji. Poza tym praca zawiera dwadzieścia dwie tabele zawierające m.in. składy kompletów komisarzy województwa krakowskiego, dochody, przychody i wydatki komisji czy obrazujące liczbę ówczesnej ludności. W sposób przystępny poszerzają one wiedzę czytelnika na temat działalności komisji, jak i otoczenia społeczno-gospodarczego, w jakim przyszło im funkcjonować.

Z pewnością na oddzielną uwagę zasługuje rzetelnie sporządzona bibliografia, która świadczy o wysokim poziomie kwerendy przeprowadzonej przez Autora. Została ona po-

¹ Zob. m.in.: P. JĘDRZEJEWSKI, *Akta Komisji Porządkowych Cywilno-Wojskowych*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2013, t. 19, s. 129-157; IDEM, *Komisarze Komisji Porządkowej Cywilno-Wojskowej dla powiatów krakowskiego i proszowickiego*, [w:] *Jednostka i Zbiorowość. Relacje na przestrzeni dziejów*, red. A. Orzełek, K. Jakimowicz, A. Sykała, Lublin 2015, s. 120-127; IDEM, *Krakowska Komisja Porządkowa w dobie powstania kościuszkowskiego*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2015, t. 21, s. 53-74.

dzielona na źródła archiwalne, biblioteczne i muzealne (pochodzące m.in. z Austriackiego Archiwum Państwowego w Wiedniu, Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Narodowego w Krakowie, Archiwum Państwowego w Gdańsku, Lublinie i Poznaniu, Biblioteki Jagiellońskiej i Biblioteki Narodowej), źródła drukowane – liczące 36 pozycji, opracowania oraz prasę z epoki – obejmującą kilkanaście pozycji. Na końcu książki znajduje się również streszczenie w języku angielskim oraz indeks osobowy i geograficzny, które pozwalają czytelnikowi na sprawne poruszanie się po kartach dzieła.

Przejdźmy tymczasem do analizy poszczególnych rozdziałów monografii. W pierwszej kolejności należy podkreślić zgodność tytułu książki z jej zawartością zarówno pod względem przedmiotowym, jak i chronologicznym. Jak podkreśla Autor: „Celem pracy jest omówienie działalności administracji terenowej w województwie krakowskim w dobie Sejmu Wielkiego – dwóch Komisji Porządkowych Cywilno-Wojskowych dla powiatów krakowskiego i proszowskiego oraz lełowskiego i ksiąskiego, jak również ukazanie różnic w działalności i organizacji powyższych instytucji oraz porównanie ich z innymi komisjami na terenie Rzeczypospolitej” (s. 14-15). W ocenie recenzującego cel ten został przez Autora osiągnięty w sposób zadowalający, pomimo że nieraz czytelnik może napotkać w tekście drobne niekonsekwencje badawcze, o czym niżej.

W pierwszym rozdziale obejmującym trzy podrozdziały P. Jędrzejewski wprowadza czytelnika w arkana reform administracji centralnej i terenowej w Rzeczypospolitej w XVIII wieku i okresie Sejmu Wielkiego, po czym skupia się na ustanowieniu komisji porządkowych cywilno-wojskowych dla Litwy i Korony oraz prezentuje organizację i strukturę kancelarii komisji krakowskich. Rozdział ten poza przywołaniem prób zreformowania administracji centralnej i terenowej w XVIII wieku i prac nad ustanowieniem komisji porządkowych cywilno-wojskowych zawiera niezwykle szczegółową analizę wewnętrznej organizacji tych komisji, poczynając od ich składu osobowego, statusu społecznego komisarzy czy ich poglądów politycznych. Cennym dodatkiem jest umieszczenie tabeli zawierającej składy kompletów komisarzy województwa krakowskiego obejmujące ich okres urzędowania wraz z przywołaniem imion i nazwisk.

Poza wskazaniem na zakres prac komisji, które w większości dotyczyły spraw „wypełniania zaleceń instytucji centralnych Rzeczypospolitej: sejmu, Komisji Wojskowej Obojga Narodów, Komisji Skarbowej Koronnej [...] a od połowy 1791 r. także Komisji Policji Obojga Narodów” (s. 60), Autor szczegółowo prezentuje organizację i obowiązki aparatu pomocniczego komisji w postaci kancelarii i ich personelu, przywołując ich stanowiska (straż, rejentów, kancelistów, aplikantów, instygatorów, woźnych i stróży) oraz wysokość pobieranego wynagrodzenia. Na uwagę zwraca również opracowanie źródeł dochodów i przychodów komisji cywilno-wojskowych, co zostało zobrazowane dwoma tabelami obejmującymi lata 1790-1792.

W kolejnym, drugim rozdziale, Autor podjął się analizy działalności komisji porządkowych cywilno-wojskowych na terenie województwa krakowskiego przez pryzmat ich obowiązków odnoszących się do spraw wojskowych, które obejmowały kwaterunek i organizację zaplecza socjalnego i sanitarnego, poboru rekrutów, aprowizacji w żywność,

furaż i podwody, i sprawy związane z dezercją. Rozdział ten zamykają refleksje odnoszące się do działalności tych komisji w okresie wojny polsko-rosyjskiej 1792 roku.

Wskazać w tym miejscu należy, że ta część rozważań związana z konfliktem zbrojnym między Imperium Rosyjskim i Rzeczpospolitą Obojga Narodów została przez Autora potraktowana w sposób powierzchowny i pozostawia w odbiorze czytelnika pewien niedosyt poznawczy. Poza przywołaniem działalności komisji w sprawach dostarczania rekruta i problemów werbunkowych wyrosłych na tym tle (s. 145-148), Autor w sposób zdawkowy przedstawił lub zupełnie pominął niezwykle istotne kwestie związane czy to z aprowizacją wojska, czy rekwizycjami wojskowymi. Poza tym również zagadnienia kwaterunku wojska zostały przedstawione w sposób niewystarczający, chociażby poprzez brak przywołania źródeł (s. 153). Dodać należy, że w tej części pracy pominięte zostały niektóre znaczące pozycje literatury², co więcej zaś, mimo wcześniejszej deklaracji, że celem pracy jest m.in. porównanie działalności komisji województwa krakowskiego z innymi komisjami na terenie Rzeczypospolitej, Autor nie wywiązał się z niej w sposób zadowalający dociekliwego czytelnika³.

Zabrakło również odwołania do kilku pozycji literatury przedmiotu, która w sposób jednoznaczny podkreśla, że podczas wojny 1792 roku armia polska zmagala się z trudnościami związanymi z wyżywieniem i transportem, co zrzucano na karb wadliwej pracy organów odpowiedzialnych za aprowizację wojska, a więc m.in. będących przedmiotem zainteresowania Autora komisji porządkowych cywilno-wojskowych⁴. To samo dotyczy przywołania ówczesnych źródeł prasy codziennej, która nieraz traktowała na swoich szpaltach o wspomnianych problemach, a które nie zostały uwzględnione⁵. W przyszłości przy okazji kolejnego wydania dzieła Autor powinien uzupełnić te braki, co wpłynęłoby z korzyścią na całościowy obraz prezentowanych treści.

Trzeci w kolejności rozdział został poświęcony działalności krakowskich władz terytorialnych w dziedzinie sądownictwa cywilno-wojskowego, które zgodnie z konstytucją z grudnia 1789 r. powierzono instytucjom administracji terenowej (s. 160). W tym miejscu Autor prezentuje charakter i składy sądów komisyjnych oraz dokonuje analizy spraw zawisłych przed nimi. W dalszej części przedmiotem dociekań są sprawy statystyki i kontroli migracji ludności, utrzymanie bezpieczeństwa publicznego, a więc „zwalczanie zjawiska włóczęgostwa oraz problemu ludzi luźnych w miastach, organizacja systemu więziennictwa w danych powiatach oraz stworzenie regulacji prawnych ograniczających

² Np. *Pamiętnik Xięcia Józefa Poniatowskiego*, tłum. X. Godebski, Lwów 1863; W. Smoleński, *Konfederacja targowicka*, Kraków 1903.

³ Zob. m.in. Archiwum Państwowe w Lublinie, „Komisje cywilno-wojskowe woj. Lubelskiego”, zespół nr 17, sygn. 4, cały poszyt.

⁴ Zob. *Pamiętniki wojenne 1792-1812*, t. 6, wydał J.I. Kraszewski, Drezno 1871, s. 10; K. GÓRSKI, *Wojna 1792 roku*, Kraków 1917, s. 113; A. WOLAŃSKI, *Wojna polsko-rosyjska 1792 r.*, t. I, Poznań 1924, s. 42, 44, 51-53, 121-122, 167, 218, 238, 361.

⁵ Np. *Gazeta Narodowa i Obca* z 6 czerwca 1792 r., nr 45, s. 266; z 9 czerwca 1792 r., nr 46, s. 273; z 13 czerwca 1792 r., nr 47, s. 278; z 16 czerwca 1792 r., nr 48, s. 284; z 23 czerwca 1792 r., nr 50, s. 297; *Dziennik Ekonomiczno-Handlowy* z 15 lipca 1792 r., nr 14 (dodatek).

hazard, a nawet sprzedaż alkoholu po godz. 22.00” (s. 186). Niemalą część tego rozdziału P. Jędrzejewski poświęcił sprawom nadzoru komisji nad opieką zdrowotną, stanem higieniczno-sanitarnym i szpitalnictwem. Tym samym w sposób niezwykle interesujący przedstawił priorytetowe działania komisji cywilno-wojskowych w zakresie walki z zarazami, kontroli żywności i trunków, popierania nauk medycznych, regulacji przepisów sanitarnych, zakładania aptek i prowadzenia szpitali na terenie województwa krakowskiego.

Ostatni, czwarty rozdział, poświęcony został kontroli komisji porządkowych cywilno-wojskowych nad szeroko rozumianą gospodarką województwa krakowskiego. Autor dokonuje w tym miejscu analizy ówczesnego systemu podatkowego i finansowego i roli w nim komisji, których zadaniem był m.in. „pobór i podawanie do wiadomości publicznej informacji o wysokości podatków, a także dysponowanie niektórymi z dochodów na rzecz wojska” (s. 230). W dalszej kolejności rozważania Autora dotyczą obowiązków komisji związanych z funkcjonowaniem rolnictwa, przemysłu wydobywczego, wytwórczością oraz handlem i usługami, a następnie kontrolą i regulacją cen i systemem metrologicznym, m.in. poprzez zobligowanie ich do przeprowadzania rewizji miar i wag (s. 265). W dalszej kolejności P. Jędrzejewski zwraca uwagę na sprawy związane z drogami i komunikacją, ich lustracją i utrzymaniem, które zostały powierzone tytułowemu komisjom. Celem zilustrowania ówczesnych problemów związanych z tą materią Autor wykorzystuje archiwalne raporty z lustracji dróg, jak i wskazuje na imienne przydziały komisarzy do poszczególnych lustracji dróg parafii. Ostatnia część tego rozdziału odnosi się do obowiązków komisji cywilno-wojskowych w zakresie szkolnictwa parafialnego. Poza przywołaniem ówczesnego stanu szkolnictwa parafialnego w Rzeczypospolitej, Autor wskazuje na rolę komisji w reformie szkolnictwa. Podkreśla, że wydawała ona uniwersały „o obowiązku utrzymywania przez proboszczów bakałarzy, którzy mieli nauczać wiedzy podstawowej w zakresie pisanie, czytania i rachunków” (s. 282), a także nakładała obowiązek przesyłania raportów o szkołach parafialnych wraz ze spisami ludności.

Przechodząc do konkluzji, należy w pierwszym rzędzie podkreślić znaczący wkład pracy własnej Autora zarówno w przeprowadzenie kwerendy, jak i analizę wykorzystanych źródeł. Świadczy o tym nie tylko ponad 1700 przypisów, głównie odwołujących się do źródeł archiwalnych, ale również ich pogłębiona analiza merytoryczna. Zresztą ta wieloaspektowa i metodologicznie staranna analiza podjętej przez Autora problematyki stanowi o wysokim walorze naukowym jego dzieła.

Poza tym książka napisana jest w sposób przystępny, zaś prezentowane treści stanowią postępujący i konsekwentny wywód logiczny, podczas prowadzenia którego Autor trzyma się konsekwentnie właściwego tematu dzieła w sposób zrozumiały dla przeciętnego odbiorcy, co nie zawsze jest przecież spotykane w pracach o charakterze historycznym. Nie bez znaczenia pozostaje również strona graficzna i redakcyjna opracowania, która w sposób korzystny wpływa na jego odbiór.

Ostatecznie należy stwierdzić, że recenzowana monografia stanowi ważną na polskim rynku wydawniczym pracę w zakresie badań nad organizacją i funkcjonowaniem administracji terenowej w Rzeczypospolitej pod koniec XVIII wieku, wypełniając dotychczas-

sową lukę badawczą w tym zakresie i stanowiąc inspirację do dalszych badań naukowych. Jednocześnie koresponduje ona z aktualnymi potrzebami badawczymi, zawierając przy tym niewątpliwie istotne wartości poznawcze. Z pewnością dla miłośników epoki rozważania P. Jędrzejewskiego stanowiąc mogą niezwykle interesującą lekturę, która zasługuje na uwagę nie tylko historyków administracji, socjologów czy regionalistów, ale każdego zainteresowanego dziejami polskiej historii lokalnej.

Marcin Konarski
Uczelnia Łukaszeński
e-mail: marcinkonarski@op.pl
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8791-884X>

BIBLIOGRAFIA

- Przemysław JĘDRZEJEWSKI, *Akta Komisji Porządkowych Cywilno-Wojskowych*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2013, t. 19, s. 129-157;
- Przemysław JĘDRZEJEWSKI, *Komisarze Komisji Porządkowej Cywilno-Wojskowej dla powiatów krakowskiego i proszowickiego*, [w:] *Jednostka i Zbiorowość. Relacje na przestrzeni dziejów*, red. A. Orzełek, K. Jakimowicz, A. Sykała, Lublin 2015, s. 120-127.
- Przemysław JĘDRZEJEWSKI, *Krakowska Komisja Porządkowa w dobie powstania kościuszkowskiego*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2015, t. 21, s. 53-74.
- Pamiętnik Xięcia Józefa Poniatowskiego*, tłum. X. Godebski, Lwów 1863.
- Władysław SMOLEŃSKI, *Konfederacja targowicka*, Kraków 1903.
- Archiwum Państwowe w Lublinie, „Komisje cywilno-wojskowe woj. Lubelskiego”, zespół nr 17, sygn. 4, cały poszyt.
- Pamiętniki wojenne 1792-1812*, t. 6, wydał J.I. Kraszewski, Drezno 1871.
- Konstanty GÓRSKI, *Wojna 1792 roku*, Kraków 1917.
- Adam WOLAŃSKI, *Wojna polsko-rosyjska 1792 r.*, t. I, Poznań 1924.
- Gazeta Narodowa i Obca* nr 45 z 6 czerwca 1792 r., nr 46 z 9 czerwca 1792 r., nr 47 z 13 czerwca 1792 r., nr 48 z 16 czerwca 1792 r., nr 50 z 23 czerwca 1792 r.
- Dziennik Ekonomiczno-Handlowy* nr 14 (dodatek) z 15 lipca 1792 r.